

קניין דברים

מקורות

ג ע"א "במאי אוקימתא" – "והחזיק"; רש"י ותוס'; רבנו גרשום; רי"ף ונמו"י; ר"י מיגש; י"ד-רמ"ה
אות כו ד"ה "מיהא שמעינן"; רא"ש סי' ג; רמב"ם הל' שכנים פ"ב הל' י; טור סי' קעג "השותפין
שרצו לחלוק", ב"י שם, פרישה שם אות ב; שערי-יושר שער ה פרק ב ד"ה "והנה ראשונה",
"ונלענ"ד", "ועיקר היסוד".

שאלות

- א. האם שאלת הגמ' "ליהדרו בהו" מוסבת על שתי הלישנות או רק למ"ד פלוגתא? רש"י ב ע"ב
ד"ה "וטעמא דרצו", רשב"א ג ע"א ד"ה "וכי רצו", תוס' ג ע"א ד"ה "כי רצו", ר"י מיגש.
- ב. "קנין דברים בעלמא הוא" – מה החסרון בקנין דברים? ר' גרשום, תוס' ורא"ש, רשב"א ונמו"י
בשם הראב"ד, י"ד-רמ"ה, שערי-יושר המצוין במקורות.
- ג. "כשקנו מידן ברוחות, רב אשי אמר" וכו' – האם התירוצים חולקים זע"ז? רבנו גרשום, תוד"ה
"רב אשי", רמב"ם שכנים פ"ב הל' י.
- ד. עיין רא"ש סי' ג והשווה את הסברו בתירוץ הראשון של הגמ' לדברי הרמב"ם הנ"ל. האם יש
הבדל ביניהם? טור סי' קעג ד"ה "השותפין שנתרצו לחלוק", ב"י שם, פרישה ס"ק ב.
- ה. מה הדין בקנו לבנות כותל? טור סי' קנז בשם הרמ"ה והרא"ש. רמ"א סי' קנז סע' ד. מה
הראיות של כל צד? גר"א שם אות כב-כג.
- ו. ע"י תוס' כתובות נד ע"ב ד"ה "ואע"פ" בדין שעבוד הגוף, ורא"ש שם סי' א "ואין זה קנין דברים"
– מה העיקרון שמחדשים שניהם לגבי שעבוד הגוף?
- ז. מה הדין בקניין 'אתן' שו"ע סי' רמה סע' א-ב, וסי' קנז סע' ד' ברמ"א, רמ"א ריש סי' רג וט"ז
על דבריו שם. האם דברי השערי-יושר והט"ז עולים בקנה אחד?

מהלך השיעור

קושיית הגמרא – למ"ד פלוגתא או גם למ"ד גודא? הגדרת הבעיה בקניין דברים: אי-בהירות, חסרון
החפצא, חסרון בגמירות דעת, תלות במעשה נוסף (קניין לעשות מעשה).
קניין היוצר שיעבוד הגוף שמכוחו נוצר חוב ממוני (הפוך מהסדר הרגיל). מחלוקת האם קניין 'אתן'
מועל, חילוק בין קניין להחזיר זכויות לבין קניין למחול חוב. פסיקת ההלכה בקניין 'אתן' – הסתירות
ודרכי יישובן.

שיעור

א. קושיית הגמרא

הגמרא שואלת "במאי אוקימתא למתני", בשאין בה דין חלוקה – אי כשאין בה דין חלוקה כי רצו מאי הוי? נהדרו בהו". מכאן שהקושיא היא רק על מ"ד פלוגתא, ואילו למ"ד גודא לא קשה לגמרא, כך העירו ר"י מיגש ותוס'. אבל רש"י (ב ע"ב ד"ה "וטעמא דרצו") כתב בפירוש שהקושיא היא גם למ"ד גודא, וכנראה לא גרס את המשפט "במאי אוקימתא למתניתין" וכו' אלא רק "כי רצו מאי הוי" וכו'. תוס' גרסו אותו, והסבירו שלמ"ד גודא היה ברור שיש אפשרות לקניין שבו ישעבדו את נכסיהם לבנין הכותל. אמנם הרשב"א מביא את שני הפירושים, ומדבריו נראה שאין מחלוקת עקרונית ביניהם אלא פרשנות בעלמא. לרש"י בהו"א לא חשבנו שיש קניין כלל, ולתוס' למ"ד גודא הבינה הגמרא שאפשר לעשות קניין. ר"י מיגש נימק שהגמ' לא הקשתה למ"ד גודא, מכיוון שדברי המשנה "בונים את הכותל באמצע" מתפרשים לדעתו רק אם רצו ולא בעל כרחם. מדבריו נראה לכאורה שלמ"ד גודא יוכלו לחזור כשירצו, דלא כמשמעות התוס'. אבל קשה, שהרי הגמרא אומרת "פשיטא? לא צריכא, דקדים חד ורצייה לחבריה – מהו דתימא מצי אמר ליה כי אתרצאי לך באוריא בתשמישתא לא איתרצאי לך – קמ"ל". אם באמת אין חיוב גם לאחר שנתרצו למה לא יוכל לחזור בו? אלא ודאי כשקנו מידן וכתוספות. וצ"ע.

ב. הבעיה בקניין דברים

הגמרא תירצה "כשקנו מידן", והקשתה על תירוץ זה – "קניין דברים בעלמא הוא"? את הקושיא הזו פירשו הראשונים בכמה אופנים. רש"י פירש שאין כאן חפץ שנקנה באופן ממשי או משתעבד, גם מתוס' ורא"ש נראה שפירשו כך. תוס' (בד"ה "כי רצו") הסבירו שלמאן דאמר גודא – "דאיכא למימר דקנו ושעבדו נכסיהם לבניין הכותל" – יש לקניין על מה לחול. גם הרא"ש כתב "דכיוון דקנו ושעבדו נכסיהם לבניין הכותל לאו קניין דברים הוא. אבל למ"ד מחיצה פלוגתא – שלא נתרצו אלא לחלוקה, אין כאן שיעבוד נכסים ולא מְכַר ולא מתנות ואין לו לקניין על מה שיתפוס". בדומה לדברי התוס', הסבירו הי"ד-רמ"ה והראב"ד שקניין לעשות פעולה אינו קניין, כיוון שאין בפעולה ממש, ולכן קניין לחלוק לא מועיל.

עוד הוסיף הרמ"ה והגדיר, שהקניין צריך להחליט את הבעלות ואינו יכול להיות תלוי בהחלטה נוספת, כמו שנאמר במגילת רות "לקיים כל דבר". לכן אי אפשר להתחייב על חלוקה או על קניין, שהרי הם תלויים בהחלטה נוספת ובמעשה נוסף. ר' שמעון שקאפ (שערי יושר שער ה פרק ב) מסביר את דעת הרמ"ה, שגדר הקניין הוא להחליף את כח השליטה הקודם על החפץ, וכל זמן שדרוש עוד רצון של המוכר – לא נעשתה פעולת הקניין. מדברי הרמ"ה עולים שני הסברים לחיסרון בקניין דברים: חוסר הממשות וחוסר ההחלטיות, ונראה שעד שלא יפתרו שני החסרונות לא יהיה קניין.

ג. תירוצי הגמרא על שאלת קניין דברים וביאור דעת הרמב"ם

ר' יוחנן תירץ שקנו מידן, והגמרא פירשה את דבריו שקנו ברוחות. רב אשי תירץ כגון שהלך כל אחד והחזיק בשלו. מדברי רש"י ותוס' נראה שהתירוצים אינם חולקים זה על זה, ומר אמר חדא וכו'.^א גם הרמב"ם הביא את שני התירוצים, כיוון שלדעתו לא פליגי. את התירוף של ר' יוחנן ניסח הרמב"ם כך: "אבל אם קנו מידם שזה רצה ברוח פלונית וזה רצה ברוח פלונית, אינן יכולים לחזור" (הל' שכנים פ"ב הל' י). גם הרא"ש כתב "כשקנו מידן ברוחות, פלוני לוקח לו לחלקו רוח מזרחית ופלוני רוח מערבית", ולכאורה נראה שאין הבדל ביניהם לדינא. אבל הטור (סי' קעג) כתב שיש ביניהם מחלוקת, והב"י (שם) פירש את מחלוקתם כך: לרמב"ם הבירור למי שייכת כל רוח נעשה רק בזמן הקניין ולא לפניו, ולרא"ש הבירור נעשה לפני הקניין. הפרישה (שם סק"ב) תמה על הב"י, מה החיסרון בכך שהבירור נעשה בזמן הקניין, ובלבד שלא נעשה אחריו? לדעת הפרישה דיוק דברי הרמב"ם "שזה רצה ברוח פלונית" מורה שעדיין לא נעשה הקניין עצמו, וקנו רק על הרצון. לפי זה נראה שהרמב"ם יסביר את החיסרון בקניין דברים כר' גרשום, שרק אי בהירות בעצם מהות הקניין יכולה להיות חיסרון. אבל כשיודעים בבירור מה רוצים לקנות, יכול אדם לעשות קניין על העתיד ולחייב עצמו לעשות מעשה אח"כ.

א. כך כתב גם הרשב"א בפירוש הראשון. גם בפירושו השני לא כתב הרשב"א שחולקים, אלא שלרב אשי יש חידוש, מה שאין כן לפי פירושו הראשון.

ד. קנו לבנות כותל

בדין זה נחלקו הרמ"ה (שהובא לעיל ב) ו'איכא מרבוותא' שהוא עצמו מצטט. לאותם רבוותא – "קניין לתת" מועיל, ואם הקנה באופן זה הרי שיעבד עצמו לקניין "כמאן דקנו מידו דמחייב לתת דמי, ולא מקרי קניין דברים לפום הדין טעמא דידהו, אלא במי שקנו מידו לחלוק או להשתתף או לילך". פירוש הדבר, שלדעתם הממון שעבר בין הנותן למקבל כבר יצר שיעבוד ולכן איננו קניין דברים, למרות שעדיין לא נעשתה פעולת הקניין של הדבר עצמו. לעומת זאת, קניין על פעולה אין לו על מה שיחול, ולכן הוא נחשב קניין דברים, בדומה להגדרת הרא"ש "שאיין לו על מה שיתפיס". נמצא, שרבוותא חולקים על הרמב"ם (לעיל ג), הסובר שקניין על מעשה עתידי מועיל כשברור על מה נעשה. ראייה לדבריהם הביאו מדין "ההוא גברא דאמר ליה לחבריה אי מזביננא לה להא ארעא מזביננא לך במאה זוזי" (עבודה-זרה עב ע"א), ונפסק שדבריו קיימים – הרי שקניין לתת מועיל. אמנם הרי"ף (ב"ב סוף פרק שביעי) הסביר ששם מדובר כשאמר 'מעכשיו', וקנו ממנו, וכמוכר בתנאי הוא, ולדבריו אין משם ראייה.² גם מדברי הראב"ד (לעיל ב, מובא ברשב"א ונימו"י בסוגיתנו) עולה שסובר כדעת הרי"ף, שכן הסביר שהגמרא לא הקשתה למ"ד גודא, כיון שידעה שאפשר להעמיד את המקרה באופן שכל אחד שיעבד עצמו לחצי דמי הכותל במפורש, ולא כתוס' שאינם דורשים שיאמר במפורש ודי במה שאפשר להבין כך מדבריו.

הטור הביא את מחלוקת הרמ"ה ורבוותא הנ"ל, והוסיף: "ויראה מדברי א"א הרא"ש ז"ל דלבנות לא הוי קניין דברים". הב"י כתב שהטור למד כן ממש"כ הרא"ש שהגמרא לא הקשתה למ"ד גודא, והבין שכיוון שקנו לבנות את הכותל כאילו שיעבדו נכסיהם לבניינו ולכן לא הוי קניין דברים. אמנם הב"י עצמו חולק על הטור וסובר שגם לדעת הרא"ש קניין על עשיית הכותל אין בו ממש, וצריך שיעשו קניין במפורש על שעבוד נכסיהם לבניינו. גם בלשון התוס' יש להסתפק למה התכוונו כשכתבו "דקנו ושיעבדו נכסיהן לבנין הכותל" – האם כהבנת הטור או כהבנת הב"י?

פלפולא חריפתא (סק"ה) כתב כטור, והביא לזה ראייה מדברי הרא"ש עצמו. תוס' והרא"ש הקשו בריש פרק אע"פ בכתובות, איך נהגו עכשיו שהחתן כותב לכלה סכומים גדולים למרות שאין לו שוה פרוטה? בתירוצם כתבו שמשעבד את גופו לחוב מעתה, וכשיקנה נכסים ישתעבדו נכסיו ואין זה קניין דברים. נמצא שאע"פ שלא כתב במפורש שמשעבד את גופו, אלא רק מתחייב סכום כסף – אנו מסבירים זאת כשיעבוד הגוף. ברא"ש (ריש אע"פ

ב. נראה שסובר כרמ"ה.

שם) מפורש יותר, שכתב שהחיסרון בקניין לחלוק הוא שאין לקניין על מה לחול, אבל כשמעבד גופו יש לקניין על מה לחול. באופן רגיל, חיוב כספי הנובע מחמת הלוואה או נזק וכדומה הוא היוצר את שיעבוד הגוף. אבל לאור דברי הראשונים הללו, לא זו אף זו, למרות שלא פירש שמעבד את גופו אלא אמר שמתחייב לשלם כסף – אנו מפרשים כך את דבריו. נמצאנו למדים חידוש גדול – שניתן להתחיל את החיוב בשיעבוד הגוף היוצר חיוב כספי.

על דברי הפרישה (לעיל סוף סע' ג) קשה, שלדבריו נמצא שהרא"ש אינו מסכים לקנין 'אתן', ואם-כן, איך כתב הטור שלפי הרא"ש קנין לבנות כותל הוי קנין? שאלה זו יש לתרץ בכמה דרכים. האחת – גם הרא"ש החולק על הרמב"ם סובר כרבוואתא, אך לא כרמב"ם שחידושו גדול יותר משלהם. השניה – הרא"ש אינו סובר כרבוואתא (דלא כמ"ש הגר"א), אלא קנין לבנות הוי כאילו אמר במפורש שמעבד ממון לחצי כותל, ולכן מועיל. נמצא שהרא"ש סובר כראב"ד (לעיל), אך לא לגמרי כמותו. השלישית – הרא"ש סובר לגמרי כראב"ד, וצריך לפרש שמעבד ממון לבנין הכותל. אמנם מדברי הרא"ש ריש פרק אעפ"י הוכחנו לעיל שא"א לומר כן.

הרמ"א (סי' קנז סע' ד) הביא את דעת הרא"ש כסגנון הטור, שאם קנו לבנות מחיצה לא יוכל לחזור בו, דלבנות לא מקרי קניין דברים, ואח"כ הביא דעת הרמ"ה שחולק על זה. נמצא שלדעתו הרא"ש סובר כרבוואתא.

הגר"א הביא את מקורה של כל דעה והסוברים כמותה. כמקור לדעת הטור בשם הרא"ש, הביא את התוס' בג' ע"א ואת הרא"ש הנ"ל בריש פרק אע"פ. נמצא, שגם לדעתו התוס' מתפרש כמו הרא"ש. לדעת הרמ"ה צירף הגר"א גם את דעת הראב"ד והרי"ף.

ה. קניין אתן

"ת"ר האומר עשיתי פלוני עבדי בן-חורין עשוי בן-חורין... אעשנו בן-חורין – רבי אומר קנה וחכ"א לא קנה" (גיטין מ' ע"ב). רש"י פירש שלדעת חכמים "אין זו אלא הבטחה שיעשנו בן-חורין לאחר זמן ובשטר אחר, ועדיין לא נעשה". אך רבי סובר שכך מתפרשים דבריו "אעשנו בן-חורין בשחרור זה שאני מוסר לו עכשיו". כלומר, מה שיקרה בעתיד כבר נאמר ונקנה עכשיו. נראה שלכו"ע קניין לעתיד אינו מועיל, אבל נחלקו בפירוש כוונת האומר – האם נתכוון שיחול עתה או בעתיד. הרמ"ה מביא סוגיא זו כמקור לדעתו שקנין לבנות כותל אינו מועיל. גם רבוואתא מסכימים שא"א למכור מעשה, וכל שאמרו אינו אלא

שהתחייבות חלה גם כשאמר "אתן" ונכסיו משתעבדים כבר עתה. שמא בגלל האפשרות לפרש כך, סיים הרמ"ה "ומילתא צריכה עיונא רבה". אמנם הגר"א הביין שדעתו כראב"ד, שכל זמן שאין מקנים ממון ממש – לאו כלום הוא.

הרמ"א (חו"מ סימן רמה) הביא את דברי הרמ"ה, שבקניין 'אתן' גם אם קנו מידו – אינו מועיל דהוי קניין דברים. עוד הוסיף שי"א שאם קנו מידו – מועיל גם כאן. למעשה פסק כסברא ראשונה. לכאורה יש להקשות, שכן בסי' קנז סעיף ד הביא הרמ"א את שתי הדעות בקניין לבנות כותל. דעה ראשונה – הרא"ש – שקניין כזה מועיל, ודעה שנייה – הרמ"ה – שקניין כזה אינו מועיל, ולא הכריע להלכה. אמנם ממה שהביא את דעת הרמ"ה בתורת י"א נראה קצת שלא רצה להכריע כמותו, והסתירה גדולה יותר. בסימן רג הביא הרמ"א את דעת הרשב"א בתשובה (אלף לג) שקניין להחזיר זכויות מועיל (כגון זכות שימוש בחצר), כיון שקניין אתן מועיל, אבל קניין למחול (כגון חוב) לא מועיל כיון שאין בזה פעולת קניין אלא סילוק (שגם רבוותא מודים שאי-אפשר לקנות פעולה).

הט"ז (שם) הקשה על הרמ"א שסותר דברי עצמו, שבסימן רמה פסק שקניין אתן לא מועיל, וכאן פסק שמועיל. לעיל כבר הוספנו להקשות, שבסימן קנז הביא את שתי הדעות ולא הכריע. הט"ז מתרץ שכוונת הרשב"א היא, שקניין להחזיר זכויות יועיל גם למ"ד שקניין אתן לא מועיל כיון שהוא קניין הגוף. אבל קניין לבנות לא מועיל, שהוא קניין דברים. דברי הט"ז קשים מאוד שכן הרשב"א נימק בפירושו דעתו כמ"ד אתן מועיל. גם הסברא קשה – מדוע יחשב כקונה קניין הגוף כשעדיין לא החזיר את הזכויות אלא רק התחייב להחזירם? ודאי שלפי שערי-יושר (לעיל סעיף ב) אין אפשרות לחלק כך, שהרי כשחסרה פעולה קניינית נוספת יש חיסרון בקניין. נמצאו דברי הרמ"א קשים, וצ"ע.

ו. חלוקת השותפות

הרמב"ן והרשב"א מפרשים את דעת רב אשי כגון שהלך וכו', שאי"צ כאן לומר לך חזק וקני, כיון שאינו צריך ממש לקנות אלא לברר את חלקו. נראה שהבנתם היא שלכל שותף יש חלק משלו ברכוש המשותף רק שאין בירור מה שייך לכל אחד, ולא שלכל אחד יש חלק בהכול. לדיון בזה עי' בחידושי רבנו שמואל סי' ה אות ה, ובשיעורי רבנו שמואל סוף אות נח, אבהא"ז שכנים פ"ב הל' י, חזו"א סי' א סק"ד.